

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Hafta 10

III. Doğu Cephesi ve Ermeni Meselesi

A. Ermeni Meselesi

Ermeni Meselesi ve İlk Gelişmeler (1878–1908)

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Ermeniler, Osmanlı Devleti için ciddi sorun olmamıştı. Ancak 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve bu savaştan sonra yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Rusya ile İngiltere'nin kendi çıkarları için girişmiş oldukları hareketler, bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde ciddi bir Ermeni Sorunu'nun doğmasına yol açmıştı. Sorun, bu tarihten itibaren devletlerarası bir nitelik alarak gittikçe önem kazanmıştı.

Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde çiftçilik, ticaret, endüstri gibi işlerle uğraşmakta olup refahları gayet iyi durumdaydı. Ayrıca devletin çok önemli ve yüksek kademelerinde görev yapmaktaydılar. Bu yönleriyle de Ermeniler, Türkler tarafından herhangi bir milletten daha çok saygı görmekteydiler. İşte Türk-Ermeni ilişkileri genelde bu olumlu hava içerisinde 1877-1878 **Osmanlı Rus Savaşı**'na kadar geldi.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteklerinin ilk büyük belirtileri bu savaşın sona ermesinden itibaren kendini göstermiştir. Ermeni Patriği Nerses, Rus Ordusunun Başkumandanlık karargâhına giderek yapılacak antlaşmaya Ermeniler lehine hükümler konulmasını istemiştir. Ermeni Patriğinin teklifi Rusya'nın menfaatlerine de uygundu. Bu sebeptendir ki, **Ayastefanos Antlaşması**'nın 16. maddesi Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılmasını şart koşuyordu. Rusların, antlaşmaya Ermeniler hakkında bir hüküm koydurmaları ile 3 Mart 1878'de Ermeni Sorunu resmî olarak ortaya çıktı.

Bu durum, Doğu çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören İngiltere'yi telaşa düşürmüştü ve harekete geçirmiştir. Nitekim Londra hükûmeti, 1878 Berlin Kongresi'nde Ermeni Sorunu'nu kendi koruyuculuğu altına aldı. 1878 **Berlin Antlaşması**'nın 61. maddesiyle Büyük Devletler Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişler ve bunun uygulanmasının kontrolünü de üstlenmişlerdi. Böylece Ermeni Sorunu, sadece Rusya'nın ilgilendiği bir konu olmaktan çıkartılarak diğer bütün devletlerin de söz hakkı olduğu uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Berlin Konferansı, Ermeni konusunu gündemde ve canlı tuttuğu halde, Ermeniler gelişmelerden hiç de memnun değillerdi. Çünkü Ermeniler, öncelikle bağımsızlık, eğer bu mümkün olmazsa muhtariyet istemekteydiler. Ancak Berlin Antlaşması'nda sadece ıslahat kararı çıkmıştı. Bu gelişmelerden sonradır ki, Ermeniler bağımsızlığın görüşmeler, antlaşmalar yoluyla gerçekleşmeyeceğine inanmaya başlamışlardır. Artık “eylem-silah-kan” sözleri söylenmektedir. Üstelik bu sözler kiliselerden yükselmektedir. Böylece Ermeniler, isteklerini zorla kabul ettirebilmek için harekete geçmişlerdir. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın kışkırtması ve koruyuculuğunda Ermeni örgütlenmesi hızlandı. İlk Ermeni örgütleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında görünürde hayır cemiyetleri şeklinde kurulmaya başlamıştı. Bunlar içinde en önemlileri Hınçak ve Taşnaksütyun Komiteleri idi.

1885 yılında Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması Ermenileri harekete geçirmiştir. Avrupa'da yaşayan Ermenilerin de kışkırtmasıyla 1888 yılında Van'da ilk terör hareketleri görülmeye başlanmıştır. Ve bu tarihten sonra Ermeni hareketleri her geçen gün artan bir seyir takip etmişti. 20 Haziran 1890'da Erzurum'da ilk siyasî amaçlı isyan patlak vermişti. Bunu İstanbul Kumkapı olayları, 1892–1893 yıllarında da Merzifon, Kayseri, Yozgat'ta meydana gelen olaylar izlemişti. Ancak asıl gelişme Sason'da başlamıştı.

1894 yılında başlayan Sason isyanı Avrupa'ya çok mübalağalı bir şekilde nakledilmiş, Avrupa'da ve Rusya'da “Ermeni Katliamı” diye feryatların yükselmesine sebep olmuştur. Bundan yaralanan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaya ve Ermeniler lehinde ıslahat yapılmasını istemeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Ağustos 1895'te bölgede yeni bir ıslahat programının uygulanmasına karar verdi. Ancak bundan bir ay sonra, İstanbul'da Hınçak Komitesi'nin düzenlemesiyle bir kısım Ermenilerin Babiâli'ye yürümesi üzerine olaylar yeniden başladı ve olaylar Doğu Anadolu'da bazı illere yayılmasıyla da gelişti. Olaylar karşısında Osmanlı Devleti'nin bazı önlemler alması, başta İngiltere olmak üzere Avrupa Devletleri'nin işe karışmasına neden oldu. Bu devletler İstanbul'a savaş gemilerini göndererek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti ise olayları bastırmayı başardı.

1896 Ağustosunda Ermeniler, Osmanlı Bankasına saldırarak İstanbul'da yeni bir olay daha çıkardılar. Ancak bunun da önü alındı. Bununla beraber Taşnaksütyun Komitesi girişimlerini sürdürdü. 1904'te İkinci Sason İsyanı oldu. Bu isyanda, çok az sayıda Ermeni'ye karşılık çok sayıda Türk öldü. Ancak yine de Avrupa'da Türklerin Ermenileri katlettikleri söylentileri

tekrarlandı. Taşnaksütyun Komitesi'nin son girişimi, II. Abdülhamit'e karşı, 21 Temmuz 1905'te yapılan "Yıldız Suikastı" oldu. Ermeniler, Padişahın bineceği arabaya bomba yerleştirdiler. Ne var ki II. Abdülhamit arabaya binmekte gecikince bomba kendisinin gelmesinden önce patladı ve Sultan kurtuldu.

1908. yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile Osmanlı ülkesinde hürriyetin ve yeni hakların getirildiği bildiriliyordu. İttihatçılar bu hava içerisinde Ermeni faaliyetlerinin de sona ereceğine inanmaktaydılar. Bu anlayışın bir neticesi olarak daha önce suç işlemiş olan Ermeni komiteciler affedilmiş ve Türkiye'ye gelmelerine müsaade edilmişti. Hınçak ve Taşnak Komitelerinin toplantılarında "İhtilâlciliğe son verilip, vatanın yükselmesi için meşrutiyetin korunmasına" çalışılacağı söyleniyordu. Fakat Ermeniler böyle söylemelerine rağmen Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaktan vazgeçemediler.

Meşrutiyetin getirdiği serbestlikle bir kat daha artan propaganda ve telkinler sonunda, Adana'da 14 Nisan 1909 günü Ermeni olayları patlak verdi. Ermeniler özellikle Rusların da kışkırtmalarıyla ayaklanarak Kilikya Bölgesini ele geçirmek ve buralarda bir devlet kurmak amacındaydılar. Adana ve ilçelerinde başlayan olaylar kısa sürede çevreye yayılarak tehlikeli bir hal aldı. Sonuçta alınan idari ve askeri önlemlerle Adana'daki olaylar bastırıldı. Bu olaydan on bir gün sonra (25 Nisan'da) bu defa sadece Adana merkezinde bazı Ermenilerin askeri ordugâha ateş açması üzerine "İkinci Adana Olayı" meydana geldi. Ermeni komiteleri Adana Olayı'nı da abartarak Avrupa'ya yaymaya ve böylece lehlerinde bir hareketin başlamasına çalıştılar. Fakat umdukları ilgiyi bu defa da göremediler.

1909 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, 1910'da Arnavutluk İsyanı, 1911'de Osmanlı-İtalya Savaşı, 1912'de Balkan Savaşı gibi önemli olaylar birbirini izlediğinden dolayı Ermeni sorunu bir süre geri planda kaldı.

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Meselesi

Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı içerisinde en çok meşgul eden konulardan birisi de Ermeni Sorunu olmuştu. Ermeniler, Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden önce, komiteleri ve başta patrikhaneleri olmak üzere alacakları durumu kararlaştırmak için bağımsız bir toplummuş gibi toplantılar düzenlemeye başlamışlardı. Yapılan toplantılarda görünüşte Osmanlı hükümetine sadık kalmak, gerçekte ise el atından bütün güçleriyle Türklere karşı hazırlanma kararı alınmıştı.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de savaşa girmesiyle birlikte Ermeni komiteleri, ülke çapında Türklere karşı sistemli şekilde harekete geçmişlerdi. Savaş içinde yapmayı planladıkları eylemler şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Askere alınan Ermenilerin teker teker veya toplu bir halde, silahlarıyla birlikte ordudan kaçmaları ve Rus ordusuna katılmaları.
- 2) Yurt içinde karışıklık çıkarmak suretiyle Türk askerlerini köylerini ve ailelerini korumak amacıyla memleketlerine dönmeye zorlamak, propagandalarla Türk askerlerinin moralini bozmak.
- 3) Seferberlik sırasında askeri ulaştırma düzenini bozmak, asker, erzak ve mühimmat ulaşımını aksatmak veya kesmek.
- 4) Rus kuvvetleri sınırı geçer geçmez, silahlı bir ayaklanmayla Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmak.
- 5) Boşaltacakları köylerde kiliseleri, evleri, yiyecekleri yakmak suretiyle Türklere bir şey bırakmamak.
- 6) Kendilerine dost devletler hesabına casusluk yapmak.

Bu genel çerçeve içerisinde Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesinden hemen sonra, 17 Ağustos 1914'te ilk Ermeni isyanı Zeytun'da çıktı. Bundan sonra da isyan hareketleri yaygınlaştı ve silah altındaki Ermeni askerleri ordudan kaçmaya başladılar. Silahlarıyla birlikte kaçan bu Ermeniler, eşkıyalık yapmaya, güvenlik kuvvetlerine ateş açmaya ve Ruslar ile işbirliğine giriştiler.

Ocak 1915'te Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Ermeni çeteleri daha rahat hareket etme imkanı buldular. Ermeniler 15 Nisan 1915'te Van'ı kuşattılar. Bunun üzerine Van ahalisi ise Bitlis yönüne göç etmeye başladı. Bunların birçoğu yollarda Ermeniler tarafından öldürüldü. Sonuç olarak savunma yapan çok az sayıdaki Türk askerinin kenti boşaltmak zorunda kalması üzerine Ermeniler Van'ı işgal ettiler ve sonra da Ruslara teslim ettiler. Bu olaylar sürerken Adana, Urfa, Antakya, Erzurum, Bursa, Sivas ve daha başka Anadolu şehirlerinde benzer olaylar meydana gelmekteydi. Bu sırada Osmanlı Devleti, bütün şiddetiyle süren savaşta çeşitli cephelerde, dünyanın büyük devletlerine karşı kendisini savunmak için çarpışmaktaydı.

Osmanlı hükûmeti de içinde bulunduğu zor durumda, ülke içerisinde devam eden Ermeni hareketlerini önlemek için bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) öncelikle, 24 Nisan 1915 tarihinde yaptığı çeşitli uyarılara uymayan Ermeni Komite merkezlerinin kapatılmasına, belgelerine el konmasına ve ele başlarının tutuklanmasına karar vermiştir. Ancak cephe gerisinde beliren tehlikeyi önlemek için tek çare, o bölgedeki bozguncu Ermenileri zararı dokunmayacak bir bölgeye göndermekle sağlanabilirdi. Bu nedenle isyan çıkan bölgelerdeki Ermenilerin, hükümet tarafından belirlenen yerlere gönderilmesine karar verilmiştir. 27 Mayıs 1915'te hükümetin emirlerine, memleketin savunmasına ve asayişin korunmasına dair alınacak tedbirlere muhalefet edenlerin, casusluk yapanların tek tek veya toplu olarak hükümetçe belirlenecek bölgelere yerleştirilmelerini öngören bir kanun çıkarıldı. Ermeni Tehciri (göç ettirme) diye adlandırılan yer değiştirme olayı, içinde Ermeni sözü geçmeyen bu kanun ile yapılmıştır. Dahiliye Nezareti 28 Mayıs 1915'te, savaş durumu ve olağanüstü politik zorunluluk nedeniyle başka bölgelere gönderilen Ermenilerin kolaylıkla ve düzenli bir şekilde barınmaları, yedirilip içirilmeleriyle ilgili hususlar hakkında ayrıntılı bir yönetmelik yayınlanmıştır.

Osmanlı hükümeti, ülkeye zararı dokunan Ermenileri düzgün kabileler halinde yerleştirilecekleri bölgelere göndermeye başlamıştır. Ancak isyan hareketine katılmamış olan Ermeniler yerlerinde bırakılmıştır. Bu yer değiştirme sırasında iklim şartlarından, yol zorluklarından, salgın hastalıklardan veya çeşitli isyan hareketlerinden, çetelerin saldırılarından ve diğer nedenlerden dolayı ölen Ermeniler olmuştur. Hükümet, bu durumu elinden geldiğince önlemeye çalışmış ve sorumlu gördüğü kimseleri de cezalandırmıştır. Bu kaybın çok büyük kısmı, göç ettirme işleminin dışındaki olaylarda meydana gelmiştir. Nitekim Osmanlı hükümeti, Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında göçmenlere her türlü yardımı yapmış ve gereken ilgiyi göstermiştir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki, Ermenilerin çıkardıkları olaylar nedeniyle ölen Türklerin sayısı, tehcir nedeniyle ölen Ermenilerden çok fazla olmuştur.

İstiklal Savaşı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri

İtilaf devletleri, daha I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya karar vermişlerdi. Savaş içinde yapmış oldukları gizli antlaşmalarla bu taksimlerin nasıl yapılacağı kararlaştırılmış, herkesin alacağı yerler tespit edilmiş, mütarekeye de bu işi kolaylaştıracak hükümler konulmuştur.

30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından 7 Aralık’ta Antakya, 11 Aralık’ta Dörtyol, 17 Aralık’ta Mersin, Tarsus, Adana dolayları işgal edilmişti. İngilizler savaş içinde yapılan antlaşmalar gereği Ekim-Kasım 1919’da Antep, Maraş ve Urfa’yı da Fransızlara devretmişlerdi. Fransız işgal kuvvetleri içinde büyük ölçüde Ermeniler vardı. Bunlar Türk halkına karşı yoğun ve sistemli bir tedhiş hareketine başlamışlardı. Köylere baskın yapma, mallarını yağmalama, ırza tecavüz etme olayları birbirini kovalamaktaydı.

Türk kuvvetleri, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi gereği Türk kuvvetleri Azerbaycan ve Dağıstan’dan tamamen çekilmişlerdi. Mütarekeden iki ay sonra da Türk kuvvetleri Kars’ı boşaltmak zorunda kalmıştır. Kafkasya’dan Türk ordusu çekilince, bölge halkı vatanlarını savunmak üzere milis teşkilatı esasına dayanan siyasî örgütler kurdular. Batum, Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır, Nahçıvan bölgelerinde kurulan ve “Millî Şura” adı verilen bu teşekküllerin en kudretlisi Kars’taki idi. 17 Ocak 1919’da Kars’ta toplanan bir kongre Güney Batı Kafkas Geçici Millî hükûmetini kurmuştu. 13 Şubat’ta Kars’a giren İngilizler bu hükûmeti tanımıştı. Fakat bölgeye Ermeni göçmenlerinin getirilmesi ve vali olarak da bir Ermeni’nin atanması üzerine ilişkiler kopmuştur. 19 Nisan 1919’da İngiliz Generali Thomson Güney Batı Kafkas hükûmeti Meclis binasını kuşatmış ve hükûmet üyelerini tutuklayarak Malta’ya sürmüştür. Bu olaylardan sonra İngilizlerin Kafkasya’ya yönelik siyasetleri açıkça ortaya çıkmıştır.

Bu arada Paris’te barış konferansı toplanınca Ermeniler, cephelerde fiilen savaşıyorlar ortak dava için kan döktüklerini ve İtilaf Devletleri’ne sayısız hizmetler verdiklerini ileri sürerek Karadeniz’den Akdeniz’e uzanacak şekilde Trabzon-Mersin hattının doğusunu kaplayan Rusya Ermenistanı ile Trabzon ile birlikte 6 Doğu Anadolu ilini içine alan “Büyük Ermenistan” projesi ile ortaya çıkmışlardı. Aslında Büyük Devletler de güçlü bir Ermenistan fikrini hararetle benimsemişlerdi. Ancak sorun bu devletin nasıl ayakta tutulacağı noktasında toplanıyordu. Düşünülen çözüm ise ABD Mandası ile bunu sağlamaktı. ABD’nin bölgede gerekli incelemeleri yapmakla görevlendirdiği General Harbord yönetimindeki heyetin hazırladığı raporda, bölgede bir Ermeni çoğunluğu olmadığı ve manda yönetiminin Amerika’ya getireceği yükümlülükleri sıralanmıştır (Ekim 1919). Bunun üzerine Ermeni Mandası konusu Amerikan Senatosu’ndan destek alamamıştır (Haziran 1920).

Ermeniler, 10 Ağustos 1920’de yapılan Sevr Antlaşması’nı Ermeniler de muharip olarak imzaladılar. Antlaşmanın 88. maddesi bağımsız bir Ermeni Devleti kurulmasını, 89. madde bu

Ermenistan'ın sınırının ABD tarafından saptanmasını öngörüyordu. Ne var ki Anadolu'da şartlar değişmişti. Millî hakları savunamayan İstanbul hükûmetinin etki alanı İstanbul sınırları dışına taşamıyordu. TBMM hükûmeti ise Sevr Antlaşması'nı asla tanımayacağını ilan etmişti.

Ermenilerle Savaş ve Gümrü Barış Antlaşması

Ermeniler, İngilizlerin desteği ile bölgede nüfuslarını arttırmaya çalışmaktaydılar. İngilizler Kars ve çevresinin idaresini zaten Ermenilere vermişlerdi. Ermeniler de Türklere zulüm ve baskı yapmaya devam etmekteydiler. Olayları dikkatle izleyen 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, TBMM hükûmetine başvurarak askeri bir hareket için izin verilmesini istemişti. Ancak Ankara hükûmeti, İtilaf Devletleri'nin San Remo'daki toplantılarını öne sürerek böyle bir harekâtın şimdilik siyasî açıdan doğru olmayacağını belirtmiş ve Ermenilere karşı mücadelenin Kars, Ardahan, Batum'daki direniş çetelerinin güçlendirilmesiyle yürütülmesini istemişti. Ankara'daki TBMM hükûmeti, Kazım Karabekir'in ikinci kez Ermenilere karşı harekât izni talebini de Sovyet hükûmeti ile yeni münasebet kurulmakta olduğunu öne sürerek ertelemişti. Ancak Kazım Karabekir'in tedbir alınmazsa Ermenilerin kısa sürede Erzurum'a kadar gelebilecekleri yolundaki yeni başvurusu üzerine, şartların artık elverişli duruma geldiğini düşünen TBMM, 24 Eylül 1920 tarihinde Doğu Harekâtı'nın başlatılması kararını vermişti.

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül 1920 tarihinde birliklerine Ermeniler üzerine taarruz emri verdi. Türk ordusu 29 Eylül'e Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı, 7 Kasım'da da Gümrü'yü Ermenilerden aldılar. Doğu Harekâtı boyunca Kazım Karabekir'in yanında bulunan yabancı gözlemciler Türk ordusunun son derece medenî ve insani davrandıklarını, Ermenilere karşı olumsuz bir tutum içinde olmadıklarını ve intikam duygusu ile hareket etmediklerini belirtmişlerdir.

Ermeni hükûmeti, Türk askerinin başarılı harekâtı sonucu fazla tutunamayarak barış yapmak zorunda kalmıştır. 2-3 Aralık 1920'de, **Türk ve Ermeni tarafları arasında Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır.** TBMM hükûmetince imzalanan bu **ilk antlaşma, Misâk-ı Millî'nin doğu sınırlarını kısmen belirlemesi bakımından önemlidir.**

Antlaşmaya göre; Sevr Antlaşması ile Ermenilere bırakılan Doğu illeri ve 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rusya'ya bırakılan Kars ve dolayları da Türkiye'ye bırakılıyordu. Ayrıca Ermeni hükûmeti de Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu bu antlaşma ile kabul etmiş

oluyordu. Bu antlaşma sonucu Millî Mücadele'nin **Doğu Cephesi başarı ile kapanmış**, TBMM hükûmetinin saygınlığı artmış, Doğu Cephesi'ndeki birliklerin bir kısmı Batı Cephesi'ne nakledilmiştir.

Daha sonra Sovyetlerle 16 Mart 1921'de yapılan **Moskova Antlaşması** ve Kafkas devletleriyle 13 Ekim 1921'de yapılan **Kars Antlaşması** ile sorun kesin bir çözüme bağlanmıştır.

Lozan'da Ermeni Meselesi

Lozan'da Ermeniler, savaş içinde İtilaf devletlerine yapmış oldukları sayısız hizmetlerin ve bu uğurda vermiş oldukları kayıpların, göstermiş oldukları fedakârlıkların olduğunu belirtip, Sevr'in bağımsız bir Ermenistan'ı öngördüğüne de dikkati çekerek büyük devletlere Ermeni davası konusunda baskı uyguladılar. İngiltere başta olmak üzere Fransa, İtalya, ABD bir Ermeni Yurdu oluşturmayı destekliyorlardı.

Türk delegasyonu, Türkiye azınlıklarının kaderlerinin iyileştirilmesinin, her şeyden önce, her türlü yabancı müdahale ve kışkırtmaların kesilmesine bağlı olduğunu hatırlatarak Türkiye'nin anayurdundan verilecek bir karış toprağı olmadığını, şayet Ermenilere yurt verilmesi bahis konusu ise onlara yurt verebilecek olan çok büyük topraklara sahip devletlerin olduğunu kararlı bir şekilde dile getirmiştir. Dolayısıyla, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili özel hükümler konulmamıştır.

B. Milli Mücadele'de Türk-Sovyet İlişkileri

Millî Mücadele Dönemi, Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkileri açısından ilgi çekici bir dönem olmuştur. Ruslar, Türk İstiklal Savaşı'na ilk bakışta olumlu bir tepki göstermişlerdi. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde oluşan yeni hareketi, kendi devrimlerinin bir benzeri ve İslâm dünyasına yayılışı şeklinde yorumlamışlardı.

Sivas Kongresi'nden sonraki günlerde, 13 Eylül 1919'da, Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin yaptığı bir konuşmada “Türk halkının sömürücüler idaresinden kurtulması gerektiği” yolunda bir demeç vermiştir. TBMM hükûmeti kurulduktan sonra ilk diplomatik ilişkiyi Sovyetler Birliği ile yapmak istemiştir. Yeni kurulmuş olan ve hukuki meşruluk desteği kazanmak amacıyla dış ilişkilere önem veren TBMM hükûmeti bu sırada böyle bir siyaset izlemeyi uygun görmüştü.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışının üç gün sonrasına denk gelen 26 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği bir mektupla, Ankara ve Moskova arasında normal münasebetlerin

kurulmasını, askeri ve siyasî bir ittifak ile yabancı emperyalizme karşı birlikte mücadele edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Sovyetlerle ilişkiler, tabii şartlardan doğan bir ortamda gelişmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektuba 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir. Bu mektupla Sovyet hükûmeti, TBMM hükûmetini resmen tanımış ve iki hükûmet arasında diplomatik münasebetler kurulmuştur. Bununla beraber, çeşitli nedenlerden dolayı Ankara hükûmeti ile yardımı öngören bir ittifak şimdilik kabul edilmemiştir. 11 Mayıs 1920'de Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Rusya'dan yardım ve destek sağlamak amacıyla Moskova'ya gönderilmiştir. Sovyetler Ankara'ya Misâk-ı Millî'yi tanıdıklarını bildirmiş ve iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır. Ancak Sovyetlerin Ermenistan'a Anadolu'dan toprak verilmesini istemesi üzerine bir anlaşmaya varılamamıştır.

Bu arada barış şartlarını Türklere zorla kabul ettirmek isteyen İtilaf devletleri Yunanlıları serbest bırakmış ve Yunanlılar Batı Anadolu'da yeniden taarruza başlamışlardı. Böylece Türk ordusunun oldukça ciddi silah, cephane ve askeri malzemeye duyduğu ihtiyaç artmıştı. Ancak Bekir Sami Bey heyeti yardım konusunda bir şey elde edememişti. Bu sebeple Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır (21 Kasım 1920). Daha sonra Aralık 1920'de Moskova'daki barış müzakerelerini yürütmek üzere Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet gönderildi. Türk heyeti 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşarak görüşmelere başladı. Yaklaşık bir ay süren uzun müzakerelerden sonra taraflar arasında 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşma ile Ruslar Misâk-ı Millî'yi tanımış, Kars, Ardahan ve Artvin'i Türkiye'ye bırakmışlardır. Ancak Misâk-i Millî'den verilen ilk taviz olarak Batum Sovyet Gürcistanı'na bırakılmıştır. Böylece Türk-Rus sınırı çizilmiş olundu. Ruslar ayrıca Büyük Millet Meclisi'nin tanımayacağı bir antlaşmayı kendilerinin de tanımayacağını garanti etti. Ayrıca, Ruslar kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Bu antlaşmadan sonra Sovyetlerin Millî Mücadeleye yaptıkları yardım artmıştır. Moskova Antlaşması TBMM'nin ilk kez büyük bir devlet tarafından tanınması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni bir döneme başlaması bakımından da önemlidir.

IV. Geçerliliği Olmayan Bir Barış: Sevr Antlaşması

Avrupa devletlerinin problemlerini çözüme kavuşturan Paris Barış Konferansı'nın dağılmasından sonra, İtilaf devletleri Türkiye ile yapılacak barışın esaslarını yavaş yavaş gündeme getirmeye başladılar. Anadolu'daki Türk Millî Mücadelesi'nin gittikçe güçlenmesi müttefikleri yeniden harekete geçirmiş, İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı dağıtmışlardı. Bununla da yetinmeyen İtilaf devletleri, 18-26 Nisan 1920 tarihlerinde San Remo'da toplanarak Türkiye ile imzalanacak olan barışın esaslarını belirlediler. Türkiye'nin tamamen parçalanmasını içeren bu esaslar 11 Mayıs'ta Paris'te bulunan Osmanlı temsilcilerine tebliğ edilerek bunlara bir ay zarfında cevap verilmesi istendi. İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'nin hazırlayıp kendilerine sunduğu cevabı kabul etmedi. Ardından da, 22 Haziran tarihli Yunan genel taarruzuna da güvenerek Spa Konferansı'nda bir araya geldiler ve Osmanlı taleplerini reddettiler. Ayrıca, daha evvel belirlenen barış projesinin kabul edilmesi için 27 Temmuz 1920'ye kadar süre tanıdılar.

Osmanlı hükûmeti, barış projesini görüşmek üzere 22 Temmuz'da Padişah'ın başkanlığında bir Saltanat Şurası topladı. Şuraya katılan üyelerden Topçu Feriki Rıza Paşa dışında herkes, bu taslağın imzalanması yönünde görüş belirtti. Bunun üzerine Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'ten oluşan bir Osmanlı heyeti, Demokrasi adlı bir Fransız savaş gemisiyle Paris'e gitmişler ve 10 Ağustos 1920'de Sevr kasabasında, bu kasabanın ismiyle anılacak olan antlaşmayı imzalamıştır. TBMM, İstanbul'un bu tavrına karşılık, Sevr Antlaşması'na büyük bir tepki göstermiş, antlaşmayı imzalayanları vatan haini olarak ilân etmiştir.

Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven ve Çekoslovakya devletlerinin imzaladığı ve 433 maddeden oluşan bu antlaşmanın en önemli maddeleri özetle şu şekildedir:

1. Osmanlı Devleti İstanbul ve çevresiyle Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibaret olacak, antlaşma hükümlerine uymazsa, İstanbul da elinden alınacaktır.
2. Boğazlar bir Avrupa komisyonunun elinde olacaktı.
3. Kapitülasyonlardan bütün müttefikler yararlanacaktı.
4. İtilaf devletleri ve Osmanlı devleti arasında kurulacak bir komisyon, Türkiye'nin bütçesini hazırlayacak ve ekonomik işlerini halledecekti.

5. Azınlıklar her derecede okul açabileceklerdi.
6. Türkiye'nin askerî kuvveti 50.000 kişiyi geçmeyecekti. Osmanlı kara kuvveti gönüllü olarak askere yazılanlardan oluşacak, mevcut ordunun ağır silahları olmayacaktı.
7. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşan bir komisyon, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir Kürdistan devleti kuracak, Osmanlı devleti buna müsaade edecekti.
8. Doğu Anadolu'da, sınırları ABD Cumhurbaşkanı Wilson tarafından belirlenecek bir Ermeni devleti kurulacak ve Türkiye bu devleti tanıyacaktı.
9. On iki ada İtalyanlara, bölgedeki diğer adalar Yunanlılara bırakılacaktı.
10. İzmir Türk egemenliğinde kalacak, fakat Osmanlı devleti hakimiyet haklarını Yunanistan'a bırakacaktı. Beş yıl sonra yapılacak bir halk oylamasıyla, İzmir'in Yunanistan'a bağlanması için Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktı.

Hükümlerinden de anlaşılacağı üzere, Türk milletini ölüme mahkûm eden bu antlaşma, aslında “ölü doğan bir antlaşma” olarak tarihe geçti. Zira Osmanlı Meclis-i Mebusanı 16 Mart 1920'de dağıtıldığı için, Osmanlı Parlamentosunun bu “antlaşma”yı imzalama ihtimali dahi yoktu. Oysa bu hükümler, Avrupa tarafından sürekli takip edilen ve Türklerin Avrupa'dan atılmalarını içeren Doğu meselesini de bir çırpıda Avrupa'nın lehine bitiriyordu. Hukukî geçerliliği olmayan bu vesika, Millî Mücadele sayesinde yürürlüğe girmemiş ve sadece bir “niyet belgesi” olarak kalmıştır. TBMM, Türk vatanını parçalamaya yönelik olan Sevr hükümlerini millet adına reddetmiştir. Yine bu ağır hükümler sayesinde ki, TBMM ve Türk milletinin bağımsızlık duyguları kamçılanmış, Batılı devletlerden yardım bekleme umutları tükenmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tuttuğu yolun isabetliliğine inananların sayısında büyük artışlar olmuştur. Böylece Türk Millî Mücadelesi başarıya ulaşmıştır.

BATI CEPHESİ GELİŞMELERİ, ASKERİ ve SİYASİ ZAFERLER

Yurdu işgal edilen Türk Milleti, kutsal kabul ettiği bağımsızlığının, canının, malının ve namusunun tehlikeye düştüğünü görünce kendisini korumak için çareler aradı. Silahlı veya silahsız birçok insan, vatan savunmasında bir araya gelerek her türlü fedakârlığa katlandılar. Birbirlerine düşman olan kişiler, hatta azılı eşkıyalar dahi düşmana karşı elbirliği ile harekete geçtiler. Asker ve sivil devlet memurlarının öğütleri neticesinde her yerde halkın büyük bir

kısmı, vatanın savunması için kurulmuş olan mahalli teşkilatlara katıldı. Milli müfrezelerin kuruluşunda tanınmış aile reislerinin de büyük etkisi oldu. Zaman geçtikçe milli kuvvetler çoğaldı, tabur ve alaylar kuruldu. Kuva-yı Milliye mensuplarının beslenme ve giyinme ihtiyaçları bölge halkı tarafından, silah ihtiyacı da askeri birliklerce karşılanıyordu. Kuva-yı Milliye birlikleri, yurdun her yerinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da teşkilatlanmıştı. Batıda kurulan başlıca cepheler aşağıda gösterilmiştir.

A- BATI ANADOLU CEPHELERİ

1. Urla Cephesi

Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı ilk direnme Urla'da başladı. 16 Mayıs 1919'da 800 kadar yerli Rum, Türk köylerine saldırdı. Buradaki Türk birlikleri duruma müdahale etti. Yerli halk da silaha sarılıp 120 kişilik bir milis kuvveti meydana getirerek Türk birliklerinin yanında yer aldı.

2. Ayvalık Cephesi

Batı Cephesinde Türk kuvvetlerinin ikinci direnme harekâtı Ayvalık'ta oldu. Buradaki alayın komutanı Ali (Çetinkaya) Bey, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Ayvalık'ın işgal edileceğini de anlamış olduğundan, kendi bölgesindeki bucak ve köylerde acele milli teşkilatlar kurdu. Alayındaki fazla silah ve cephaneleri köylüye dağıtarak 300 kişilik bir milis kuvveti meydana getirdi. Bu arada, 27-28 Mayıs 1919'da liman dışında demirleyen Yunan gemileri komutanı, İngiliz temsilcisi vasıtasıyla Ayvalık'ı işgal edeceğini bildirdi. Karaya çıkan Yunan birlikleri Türklerin karşı ateşi ile karşılaşmalarına rağmen 29 Mayıs'ta Ayvalık'ı işgal ettiler.

3. Ödemiş Cephesi

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey'in yardımı ile burada Kuva-yı Milliye teşkilatı kuruldu. Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey, bu kuvvetlere komuta edecekti. Yüzbaşı Tahir Bey'in komutasındaki kuvvetler savaşa hazır duruma getirildi. Yunan kuvvetlerine karşı Ödemiş'te toplanan milli kuvvetler, Ödemiş'e saldıran işgalci Yunanlılara karşı kahramanca savaştılar. Fakat üstün kuvvetler karşısında Ödemiş'i bırakmak zorunda kaldılar. Bundan sonra Yunan ilerleyişi devam etti. 5 Haziran 1919'da Akhisar'ı işgal eden Yunanlılara Kuva-yı Milliye kuvvetleri karşı koyarak direndiler. Bu direnmeler, İngilizlerin müdahalelerine ve Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden bazılarında çekilmelerine yol açtı.

4. Bergama Cephesi

Bu cephede Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin bütün çabasına rağmen Yunan ilerleyişi durdurulamamıştı. 12 Haziran 1919'da Bergama Yunanlılar tarafından işgal edildi. Ancak Balıkesir, Soma, Kırkağaç ve Akhisar'dan gelen Türk milisleri ile Yörük Ali Efe, Malkoç Köprüsü üzerindeki Yunan kuvvetlerine baskın yaparak onlara büyük zararlar verdirdiler. Bergama'da Türklerin eline geçmişti. Yunanlılar bu bozgunların intikamını, 17 Haziran'da Menemen'de silahsız Türkleri katlederek aldılar. Bunun dışında 19 Haziran'da kalabalık bir Yunan kuvveti Bergama'ya yeniden saldırdı. Az sayıdaki Türk birlikleri kenti savundu ama geri çekilmek zorunda kaldı.

5. Aydın Cephesi

Aydın'ın işgalinden kısa bir zaman sonra Söke ve Aydın çevresinde 800 kadar Kuva-yı Milliye toplandı. Yunan kuvvetleri çok daha kalabalık olmalarına rağmen milli kuvvetlerle çarpışmak istemiyorlardı. Onun için Kuva-yı Milliye ile anlaşmak istediler. Milli kuvvetler onların isteklerini reddetti ve derhal Aydın'ı terk etmelerini istedi. 28 Haziran 1919 tarihinde Türk milli kuvvetleri sayı ve malzeme bakımından üstün olan Yunan kuvvetlerine bir darbe vurdular. Ertesi gün de savaş bütün şiddetiyle devam etti. Nazilli'de Yörük Ali Efe komutasındaki milis kuvvetleri ile Denizli milis kuvvetlerinin yaptıkları sokak savaşları sonucunda (30 Haziran'da) Aydın milli kuvvetlerinin eline geçti. Türk kuvvetlerinin bir Yunan tümenini yenmesi, İtilaf Devletleri'nin nazarında Yunan ordusunun prestijini büyük ölçüde sarstı. Yunan Genelkurmayı bu durumu düzeltmek için, Yunan tümenine 30 Haziran'da Aydın'ın ele geçirilmesi ve Büyük Menderes ırmağına kadar ilerlenmesi emrini verdi. Kuvvetli bir Yunan tugayı Aydın'a saldırdı. Üstün Yunan Kuvvetleri karşısında Nazilli'ye çekilen milli kuvvetler, Demirci Mehmet Efe'nin de katılmasıyla güçlenerek 17 Temmuz'da Yunan ilerleyişini durdurdu.